

Πρώιμοι δεσμοί μεταξύ Ανατολής και Δύσης

JACK GOODY

Η ΕΝΝΟΙΑ της καθολικής συγκρισιμότητας μεταξύ Ανατολής και Δύσης, της οποίας τη σημασία ένα μεγάλο μέρος της κοινωνικής θεωρίας αρνείται ή υποτιμά, βασίζεται στην ιδέα ότι οι μεγάλοι πολιτισμοί αναπτύχθηκαν κατά παράλληλους τρόπους με βάση τα επιτεύγματά τους της εποχής του χαλκού. Αλλά ισχύει επίσης και το γεγονός ότι είχαν κοινές ρίζες στη Μεσοποταμία, και ότι συνέχισαν να ανταλλάσσουν αγαθά και πληροφορίες, σε διάφορους βαθμούς κατά εποχές ανάλογα με τις ειδικές ιστορικές περιστάσεις.

Οι δεσμοί ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση καταφανώς ανιχνεύονται πίσω στο παρελθόν έως τον μεσοποταμιακό κόσμο, αφού εδώ είχαν την πηγή τους πολλά κοινά χαρακτηριστικά του πολιτισμού της εποχής του χαλκού, όπως το άροτρο και ο τροχός. Ο Needham πιστεύει ότι σε αυτά τα χαρακτηριστικά περιλαμβάνονταν και ορισμένες θεμελιώδεις ιδέες, όπως το σύστημα των σεληνιακών οίκων στην αστρονομία ή η γενική θεωρία της αναπνευστικής φυσιολογίας στην ιατρική, οι οποίες αργότερα αναπτύχθηκαν με διαφορετικούς τρόπους από τους Ινδούς, τους Κινέζους και τους Έλληνες¹. Ακόμη πιο ειδικά, η «ουσιώδης ενότητα της Ευρώπης και της Κίνας», ήδη αρκετά πριν από τη δυναστεία των Σανγκ (1500 π.Χ.), έχει αναδειχθεί μέσα από κάποιες δημοσιεύσεις του Jansse².

Η επικοινωνία ανάμεσα στην Ευρώπη και την Ασία ήταν βεβαίως ένα χαρακτηριστικό του ελληνικού κόσμου μετά το τέλος των σκοτεινών αιώνων, γιατί ο κόσμος τους, όπως προηγουμένως και ο κόσμος των Μυκηναίων, εκτεινόταν κατά μήκος του Αιγαίου μέχρι τις ακτές της Μικράς Ασίας³. Πράγματι, οι μεγάλες ιωνικές πόλεις βρίσκονταν όλες στα παράλια της Ανατολίας και χρονολογούνται από τα μέσα του ογδόου αιώνα, ενώ θεωρείται πιθανόν ότι αρχικά ήταν φοινικικά εμπορικά κέντρα⁴. Νωρίτερα υπήρχαν μυκηναϊκοί οικισμοί στις Κυκλάδες, στη Μίλητο και σε άλλες περιοχές, και η μυκηναϊκή κουλτούρα (π.χ. οι θολωτοί τάφοι) και τα εμπορικά αγαθά ήταν διαδεδομένα ανεξάρτητα από τη μυκηναϊκή εθνότητα σε ολόκληρο το Αιγαίο, περιλαμβανομένης και της Τροίας. Οι Χετταίοι διατηρούσαν διπλωματικές επαφές με τα παράλια του Αιγαίου, και ο στρατός τους ενδέ-

χεται να είχε επίσης εισβάλει στην περιοχή. Κατά την κλασική περίοδο οι ιωνικοί οικισμοί επεκτάθηκαν στην ενδοχώρα και τον όγδοο αιώνα βρίσκονταν σε επαφή με το οροπέδιο της Ανατολίας. Το βασίλειο αυτό διατηρούσε με τη σειρά του άμεσες επαφές με την Ασσυρία και με το βασίλειο του Ουραρτού (Αραράτ). Έτσι, οι Έλληνες Ίωνες είχαν σχέσεις όχι μόνο με τους Ευρωπαίους αλλά και με τους «Ασιάτες».

Από τις αρχές του ογδόου αιώνα οι Έλληνες ίδρυσαν εμπορικούς σταθμούς νοτιότερα των μικρασιατικών ακτών. Οι Φοίνικες είχαν επισκεφθεί την Ελλάδα κατά τους σκοτεινούς αιώνες, όμως οι Έλληνες από την Εύβοια εμπορεύονταν στο Αλ Μίνα, στα παράλια της Συρίας, ήδη από τον ένατο ή ενδεχομένως και από τον δέκατο αιώνα. Τέτοιες ανταλλαγές έφεραν ανατολικές επιρροές στην ελληνική τέχνη, τη θρησκεία και γενικά τον πολιτισμό, αλλά οδήγησαν επίσης στην πρόσκτηση και ανάπτυξη του ίδιου του αλφαβήτου, πράγμα το οποίο είναι πιθανό να συνέβη ήδη από τον ενδέκατο αιώνα, αν δεχθούμε την πρόσφατη μαρτυρία της πόρπης του Οφέλι⁵. Εν συνέχεια Ίωνες και Κάρες υπηρέτησαν ως μισθοφόροι με τη μεσολάβηση της Λυδίας και επέδραμαν στην περιοχή του Δέλτα της Αιγύπτου, ενώ υπηρέτησαν στη Βαβυλώνα υπό τον Ναβουχοδονόσορα. Η σημαντικότερη άμεση επαφή ήταν με τη μιλησιακή «αποικία» (σταθμός) Τέχνος στο Δέλτα κατά τα τέλη του εβδόμου αιώνα, όμως ακόμα σημαντικότερο υπήρξε το παλαιό ελληνικό εμπορικό λιμάνι στο Δέλτα, η Ναύκρατις, όπου αντάλασσαν το ελληνικό ασήμι, το λάδι και το κρασί με αιγυπτιακό σιτάρι. Αυτή η επαφή ήταν ένας παράγων που οδήγησε τους Έλληνες να συνειδητοποιήσουν το πλήρες εύρος των δυνατοτήτων του λίθου στην αρχιτεκτονική και τη γλυπτική, παρ' όλο που πρέπει επίσης να ληφθεί υπόψη η επίδραση των ανακτόρων της εποχής του χαλκού και γενικώς των παραδόσεων της Ανατολίας. Οι δύο δραστηριότητες, αρχιτεκτονική και γλυπτική, βάδιζαν πάντοτε χέρι χέρι. Κατά μία άποψη οι ναοί «άρχισαν να χτίζονται μόνον στη φάση όπου μια θεότητα απαιτούσε κατάλυμα – δηλαδή, όταν υπήρχε ευμεγέθης παράσταση, ταυτόχρονα ίσως με εξοπλισμό και αναθήματα μεγάλης αξίας, τα οποία έπρεπε να παραμείνουν στο συγκεκριμένο μέρος και να προστατευθούν»⁶.

Αυτό φαίνεται αμφίβολο αν σκεφτεί κανείς ότι το πρώτο Ηραίο στη Σάμο χτίστηκε νωρίτερα, κατά τον όγδοο αιώνα. Ο ναός της Αθηνάς στη Γόρτυνα υπήρξε ίσως το αποτέλεσμα συριακών επιρροών ενώ, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, το δεύτερο ιερό της Ήρας στη Σάμο, το οποίο χρονολογείται από τα τέλη του έκτου αιώνα, χρωστά την έμπνευσή του στον τύρανο Πολυκράτη, ο οποίος αποτέλεσε μείζονα δίαυλο επιρροών από τη στενή του σύμμαχο την Αίγυπτο⁷. Πρόκειται για τον παλαιότερο ιωνικό ναό που γνωρίζουμε, όπου βρισκόταν ένα από τα πιο σεβαστά ελληνικά αγάλματα. Στα τελευταία χρόνια του εβδόμου αιώνα αναπτύχθηκαν λίθινες κατασκευές μεγάλης κλίμακας κάτω από την αιγυπτιακή επίδραση: την εποχή αυτή κατασκευάστηκαν οι παλαιότεροι λιθινοί κίονες για ένα ναό στη Σμύρνη, οι οποίοι ήταν διακοσμημένοι με κιονόκρανα όπου χρησιμοποιούνταν φυτικά μοτίβα. Στην ανατολική Μεσόγειο, η ανταλλαγή ιδεών και τεχνικών ανάμεσα στην Ευρώπη, την Ασία και την Αφρική υπήρξε πραγματικότητα καθιερωμένη από παλιά.

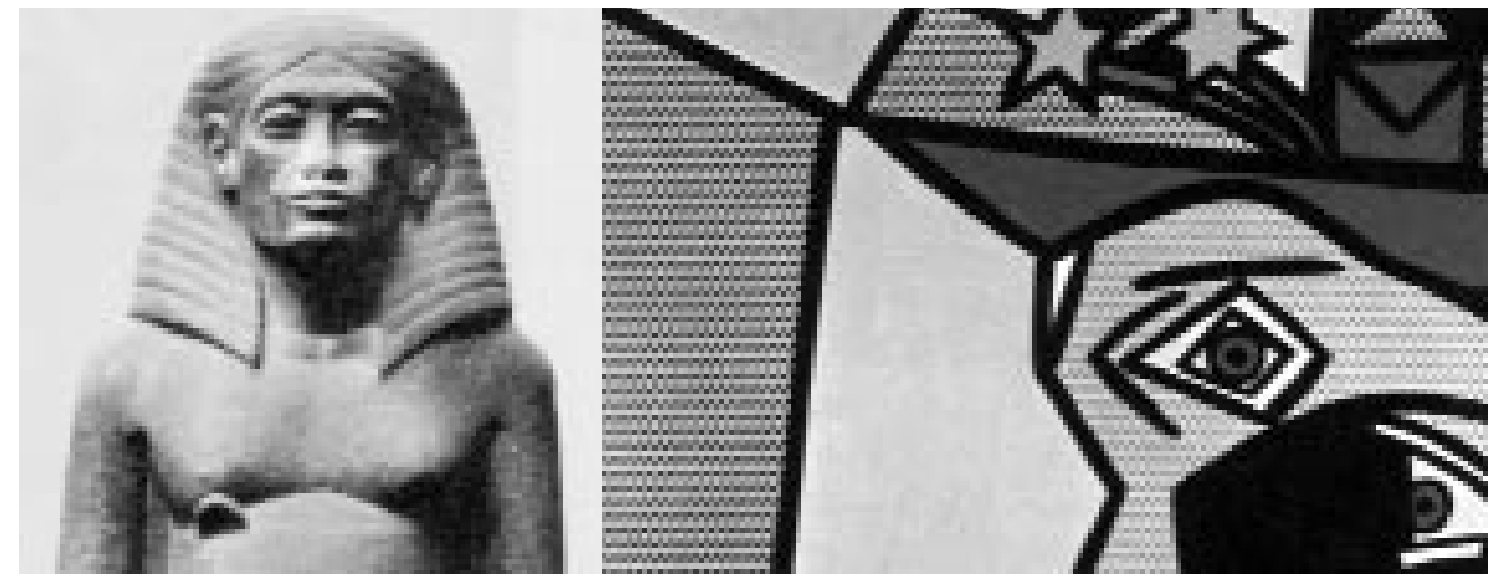
Οι μεγάλες πόλεις της ανατολικής Ελλάδας που έβλεπαν προς την ασιατική ακτή έγιναν σημαντικά κέντρα εμπορίου και μάθησης. Το εμπόριο με τη Μαύρη Θάλασσα προμήθευε τα σιτηρά, αφήνοντας τους κατοίκους πιο ελεύθερους να επικεντρωθούν στις άλλες τους δραστηριότητες. Η Μίλητος, φημισμένη για το μαλλί και τα έπιπλά της, ήταν ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα επιστημονικού στοχασμού στην Ιωνία, πατρίδα του Θαλή, του συχνά φερομένου ως «δημιουργού της ορθολογικής σκέψης», και του μαθητή του Αναξίμανδρου. Ο Θαλής λέγεται ότι είχε εργαστεί για τον Κροίσο, ο οποίος ανέβηκε στο θρόνο της Λυδίας στη Μικρά Ασία γύρω στο 561 π.Χ. και υπέταξε όλες τις ελληνικές πόλεις, εκτός από την ίδια τη Μίλητο. Όταν όμως αντιμετώπισε τον Κύρο τον Αχαιμενίδη, βασιλιά της Περσίας, ηττήθηκε και η Λυδία με τη σειρά της, μαζί με τα ελληνικά κέντρα των ιωνικών παραλιών, περιήλθε υπό την περσική κυριαρχία. Κάποιοι Ίωνες έφυγαν προς τα δυτικά, όπως και παλαιότερα. Ο Πυθαγόρας άφησε τη Σάμο γύρω στο 530 π.Χ. και εγκαταστάθηκε στον Κρότωνα της νοτίου Ιταλίας: η σχολή των Ελεατών φιλοσόφων, μεταξύ των οποίων και ο Ζήνων, αποτελείτο από απογόνους εκείνων των Φωκαέων οι οποίοι ίδρυσαν την Ελέα στην Ιταλία, αφού είχαν προηγουμένως αναχαιτιστεί στην Κορσική. Άλλοι λόγιοι κινήθηκαν προς διαφορετικές κατευθύνσεις. Ο Εκαταίος ο Μιλήσιος ταξίδεψε στην Αίγυπτο γύρω στο 500 π.Χ. όταν σχεδίαζε τον φορητό του χάρτη: Έλληνες θαλασσοπόροι έκαναν επίσης τον πλου ως την Ισπανία και νότια στις δυτικές ακτές της Αφρικής. Αυτές οι μετακινήσεις λογίων καταδεικνύουν ότι η γνώση δεν ήταν προσδεδμεμένη κατά τρόπο απλό και αυτονόητο με οποιονδήποτε συγκεκριμένο τόπο ή πολιτισμό. Από τη στιγμή που οι άνθρωποι ήταν σε επαφή με την Αίγυπτο και την Περσία, η γνώση ταξίδευε μαζί τους προς και από τις τρεις ηπείρους. Η αναχαίτιση της περσικής εισβολής στην ελληνική ενδοχώ-

ρα το 480 π.Χ. οδήγησε στην απελευθέρωση των ιωνικών πόλεων, οι οποίες όμως δεν ανέκτησαν ποτέ την ευμάρειά τους υπό την αθηναϊκή ηγεμονία. Έτσι πολλοί από τους λόγιους αυτών των πόλεων κινήθηκαν είτε δυτικά προς την Αθήνα, όπως ο Αναξαγόρας και ο Ηρόδοτος, είτε ανατολικά προς την περσική αυτοκρατορία (υπό τον Δαρείο), η οποία μετά το 522 π.Χ. εκτεινόταν από την Κυρηναϊκή της βορείου Αφρικής μέχρι την κοιλάδα του Ινδού. Η κοινή γλώσσα της αυτοκρατορίας ήταν η αραμαϊκή, μια σημιτική γλώσσα, όμως οι λογαριασμοί του βασιλικού οίκου τηρούνταν στα ελαμιτικά και οι εμπορικές συναλλαγές γίνονταν από Βαβυλωνίους, ενώ οι Έλληνες προτιμούνταν ως γιατροί της αυλής⁸. Μια αξιοσημείωτη συνέπεια της ανάμιξης του βαβυλωνιακού και του ελληνικού πολιτισμού στη Βαβυλώνα και στο Ουρούκ ήταν η περαιτέρω ανάπτυξη της αστρονομίας. Οι Βαβυλώνιοι συνεισέφεραν τις οικείες μεθόδους μαθηματικού υπολογισμού και τις συσσωρευμένες επί αιώνες παρατηρήσεις τους. Οι Έλληνες συνέβαλαν με την άσκησή τους στη λογική σκέψη. Η συνεργασία τους έθεσε τις βάσεις για περαιτέρω εξελίξεις. Για παράδειγμα, γύρω στο 280 π.Χ. ο ιερέας του Μαρντούκ Βηρωσός ίδρυσε σχολή αστρολογίας και αστρονομίας στη νήσο Κω, όπου συνέγραψε ένα βιβλίο για τη Βαβυλώνα στα ελληνικά⁹. Η αυτοκρατορία ήταν πολυεθνική. Οι Έλληνες χρησιμοποιήθηκαν αργότερα από την Περσία σαν δύναμη κρούσης καθώς και με άλλες ιδιότητες: γνωρίζουμε ότι ο Δαρείος έστειλε κάποιον άνδρα στον Ινδό με σκοπό να εξερευνήσει την ακτή ως το Σουέζ. Ορισμένοι Ίωνες έφηναν πλίνθους και τούβλα, άλλοι ήταν λιθοξόοι στην πραγματικότητα η καινούρια πρωτεύουσα στην Περσέπολη έκανε εκτεταμένη χρήση της ιωνικής τέχνης. Ως εκ τούτου οι Έλληνες ταξίδευαν ελεύθερα ανά την αυτοκρατορία. Σε ορισμένους δόθηκαν μεγάλα κτήματα: ένας γιατρός της αυλής, ο Κτησίας, διορίστηκε διπλωμάτης και έγραψε μια φανταστική και ρομαντική ιστορία της Περσίας καθώς και μια περιγραφή της Ινδίας. Ο Ηρόδοτος, ο οποίος ήταν ο πρώτος σοβαρός ιστορικός της αρχαιότητας, ταξίδεψε επίσης σε μεγάλη έκταση της ανατολικής Μεσογείου και της Εγγύς Ανατολής προκειμένου να γράψει την *Ιστορία* (αρχικά «διερεύνηση») των Ελλήνων και των Περσών, όπως και το περίφημο έργο του για τις αρχαιότητες της Αιγύπτου.

Μολονότι οι ιωνικές πόλεις είχαν ελευθερωθεί, ως ισχυρούς γείτονες η περσική αυτοκρατορία συνέχισε να ελκύει τους κατοίκους τους και να χρησιμοποιεί τον πλούτο για να προσλαμβάνει Έλληνες λόγιους, τεχνίτες και μισθοφόρους καθώς και να εκμεταλλεύεται τις αντιθέσεις ανάμεσα στην Αθήνα και στη Σπάρτη. Η απορρέουσα αβεβαιότητα οδήγησε στη συνέχεια στην ίδρυση της αθηναϊκής αυτοκρατορίας, όμως οι μικρές πόλεις επιβίωσαν μέχρι την παρακμή του εμπορίου στη Μεσόγειο κατά την όψιμη αρχαιότητα ή και ακόμη αργότερα, μέχρι τις επιδρομές των Αράβων. Η πολιτική ζωή διαδόθηκε στους τριγύρω λαούς, από τη Μικρά

Ασία μέχρι τις φοινικικές πόλεις.

Η νοτιοδυτική Ινδία είχε ήδη έρθει σε επαφή με τη Δύση όταν ο Κύρος ο Αχαιμενίδης, αυτοκράτωρ της Περσίας, διέσχισε το ινδικό Κου, λίγο πριν από το 530 π.Χ., και δέχθηκε φόρο τιμής και υποτελείας από το βασίλειο της Γκαντάρα, με την πρωτεύουσά του στην Τάξιλα. Από την Περσία η Ινδία δανειίστηκε και προσάρμοσε την αραμαϊκή γραφή στη μορφή Karoshthi. Στην αντίθετη κατεύθυνση, βουδιστικές επιρροές διαπότισαν τον Μανιχαϊσμό, ενώ αργότερα ο Ζωροαστριανός άφησε τα ίχνη του στον Βουδισμό Μαχαγιάνα¹⁰. Η περσική κυριαρχία έδωσε με τις κατακτήσεις του Αλέξανδρου της Μακεδονίας (356-323 π.Χ.), αρχής γενομένης την άνοιξη του 334 π.Χ. Η ελληνιστική επιρροή εξαπλώθηκε σε

ολόκληρη την περσική αυτοκρατορία, την οποία κατέκτησε εκεί ίδρυσε καινούριες πόλεις και αποικίες, όπως την Αλεξάνδρεια της Αιγύπτου και πολλές άλλες Αλεξάνδρειες στην Περσία, την Παρθία, τη Βακτριανή και τη Σογδιανή. Ίδρυσε μια βάση στη Βαβυλώνα (όπου και πέθανε) και η αυτοκρατορία επεκτάθηκε πέρα από τη Σαμαρκάνδη ως την κοιλάδα του Ινδού, συνδέοντας την ανατολική Ευρώπη με τη βόρεια Ινδία και με τα έσχατα όρια της κινεζικής διεξόδου. Γιατί, ως συνέπεια της ήττας του τελευταίου Πέρση βασιλιά, του Δαρείου του Γ', η νέα αυτοκρατορία εξαπλώθηκε σε ολόκληρη την κεντρική Ασία. Το ελληνικό κρατίδιο της Βακτριανής αναδύθηκε στην κοιλάδα του Όξου, εκεί που είναι σήμερα το βόρειο Αφγανιστάν, με βάση τις πόλεις Μπαλκχ, δυτικά και Άι-Κχανούν ανατολικά. Σε αυτή την τελευταία οι άποικοι ίδρυσαν πόλη σύμφωνα με τα ελληνικά πρότυπα, στην οποία υπήρχε ένα γυμνάσιο για την εκπαίδευση και τη φυσική άσκηση κι ένα θέατρο 6.000 θέσεων, όπου παρουσιαζόταν ελληνικό ρεπερτόριο. Στην πραγματικότητα ο Πλούταρχος βεβαίωσε ότι μετά την ασιατική εκστρατεία του Αλεξάνδρου, οι άνθρωποι στην Ανατολή διάβαζαν Όμηρο και τα παιδιά τους απήγγελλαν τις τραγωδίες του Σοφοκλή

και του Ευριπίδη. Τέτοιοι ισχυρισμοί υποστηρίζονται εν μέρει από την αρχαιολογία, αφού αποτυπώματα μελανιού δείχνουν ότι οι κάτοικοι διάβαζαν ελληνική λογοτεχνία και φιλοσοφία, ενώ σκηνές από την Αντιγόνη κοσμούν ένα δοχείο εντόπιας κατασκευής¹¹. Είτε λόγω αυτών των εισηγμένων στοιχείων είτε λόγω της δύναμης του εντόπιου πολιτισμού, οι Έλληνες της δυναστείας των Ευθυδημιδών που εισέβαλαν στην Ινδία μετά τον Αλέξανδρο αντιμετώπιζαν τους κατοίκους «περισσότερο ως ίσους τους»¹². Γιατί οι ελληνικές εκστρατείες δεν είχαν βαθιά επίδραση μόνο στην κεντρική Ασία, όπου πολλοί λαοί επηρεάστηκαν από το ελληνικό δίκαιο. Ο ίδιος ο Αλέξανδρος έγινε μυθική μορφή μέχρι και τη νοτιοανατολική Ασία, όπου ενσωματώθηκε σε τοπικές γενε-

αλογίες τόσο της Σουμάτρας όσο και της Μαλαισίας, προφανώς ως συνέπεια της ισλαμικής επέκτασης¹³.

Αντίστοιχα, η Δύση έμαθε πολλά από την Ανατολή. Μια μεγάλη εμπορική οδός της Ασίας ξεκινούσε από την Πάτμα στον Γάγγη και περνούσε από την Τάξιλα, τον ινδικό Κου, τη Βακτριανή μέχρι τη Σελεύχεια, κι από εκεί δυτικά μέσω της Δαμασκού (ή της Αντιόχειας) μέχρι τα λιμάνια της Ιωνίας¹⁴. Ο βαβυλωνιακός πολιτισμός συνέχισε τη ζωή του υπό τους Έλληνες, μεταδίδοντας τις αστρονομικές και αστρολογικές του γνώσεις στους κατακτητές, έτσι ώστε η ελληνική αστρονομία ορισμένες φορές περιγράφεται ως ελληνο-βαβυλωνιακή¹⁵. Η αστρολογία τους επίσης υιοθετήθηκε ευρέως από τη Δύση, ενώ εξαπλώθηκε και στην Ανατολή: τα ισχύοντα συστήματα και στις δύο περιοχές εξακολουθούσαν να στηρίζονται στα χαλδαϊκά μοντέλα. Το Σελευκιανό ημερολόγιο είχε επίσης τεράστια επιτυχία στη Δύση. Η αδιάλειπτη ισχύς της τοπικής παράδοσης φαίνεται από το γεγονός ότι οι Βαβυλώνιοι διατήρησαν πολλά γνωρίσματα του δικού τους πολιτισμού πολύ μετά από αυτές τις κατακτήσεις, και συνέχισαν να χρησιμοποιούν τη σφηνοειδή γραφή έως το 7 π.Χ., παρά την παρουσία τόσο της ελληνικής όσο και της αραμαϊκής γραφής.

Με το θάνατο του Αλέξανδρου, η αυτοκρατορία σύντομα διασπάστηκε σε πέντε χωριστά βασίλεια, περιλαμβανομένου και αυτού των Σελευκιδών. Οι ινδικές κατακτήσεις εγκαταλείφθηκαν στον νέο Μαουρία ηγεμόνα, τον Τσαντραγκούπτα, του οποίου μοναδικός διάδοχος υπήρξε ο Ασόκα, ενώ οι επιθέσεις των Πάρθων από βορρά χώρισαν την ανατολή από τη δύση. Το Αφγανιστάν χάθηκε, αλλά η Βακτριανή και η Σογδιανή, σε μεγάλο βαθμό ανεξάρτητες πλέον, ισχυροποιήθηκαν και γύρω στο 180 π.Χ. εισέβαλαν στη βορειοδυτική Ινδία. Υποβηθούμενο από το πνεύμα του Βουδισμού, δημιουργήθηκε ελληνο-ινδικό βασίλειο, το οποίο διήρκεσε άλλα 100 χρόνια αφ' ότου κατέρρευσε το βασίλειο της Βακτριανής. Η διακυβέρνηση αυτών των Ινδο-Ελλήνων έφερε την Ελλάδα και την Ινδία πιο κοντά από πολιτισμική άποψη, επηρεάζοντας για παράδειγμα τη μορφή της γλυπτικής Μαουρία. Για ένα μεγάλο μέρος του πρώτου μ.Χ. αιώνα, η ελληνική γλώσσα εχρησιμοποιείτο σε πολλές επίσημες περιστάσεις.

Η ελληνική προέλαση στην Ινδία οδήγησε στο άνοιγμα εμπορικών δρόμων. Η Ινδία διέθετε εκτεταμένο νομισματικό σύστημα την περίοδο της ελληνικής διακυβέρνησης, και υπό τους βασιλείς του Κους, Ινδο-σκίθες ηγεμόνες οι οποίοι κυριάρχησαν στη βόρειο Ινδία και την κεντρική Ασία (περιλαμβανομένης και της Βακτριανής) κατά τους τρεις πρώτους αιώνες μ.Χ., στα τοπικά χρήματα συνέχιζαν να χρησιμοποιούν αυτή τη γλώσσα των νομισμάτων πολύ καιρό αφ' ότου είχε εξαφανιστεί ως προφορική γλώσσα. Στη δυτική Ασία, η Σελεύκεια γνώρισε σημαντική αύξηση της ευμάρειας, η οποία οδήγησε στην εισαγωγή ανυπολόγιστων ποσοτήτων ελεφαντόδοντου και μπαχαρικών από ή διαμέσου της Ινδίας. Στη Δύση η Ινδία εξήγγε έβενο και άλλη ξυλεία, παγώνια, μπαχαρικά και ελεφαντόδοντο. Νοτιοδυτικά, τα ινδικά αγγεία ταξίδευαν κατά μήκος των ακτών της Αραβίας, και ήταν οι Άραβες εκείνοι που ήλεγχαν το εμπόριο μέχρις ότου οι Έλληνες και οι Ρωμαίοι άρχισαν να πλέον απ' ευθείας στη νότιο Ινδία γύρω στο 40-50 μ.Χ. Ανατολικά, Έλληνες και Ινδοί προσπάθησαν να έρθουν σε επαφή με την Κίνα μέσω του Κοτάν και στη διάρκεια των πρώτων τριών αιώνων μ.Χ. υπήρχαν ινδικοί οικισμοί εκεί όπου βρίσκεται σήμερα το κινέζικο Τουρκεστάν.

Ποια επίδραση είχαν οι Έλληνες στην Ινδία, και η Ινδία στους Έλληνες; Οι ελληνικές λέξεις για την πένα, το μελάνι και τα βιβλία πέρασαν στα σανσκριτικά, αλλά καμιά μαρτυρία δεν υπάρχει για την περγαμινή την οποία η Πέργαμος παρήγγε μαζί με τις αρχές του δεύτερου αιώνα· η νότιος Ασία συνέχιζε να χρησιμοποιεί μελάνι και σχισμένο μπαμπού ως γραφικό υλικό πολύ αργότερα οι Κινέζοι επινόησαν το χαρτί, λίγο πριν από την έναρξη της κοινής χρονολογίας. Κάποιοι καλλιεργημένοι Ινδοί ήταν ενήμεροι της τρέχουσας δυτικής φιλολογίας, πιθανόν του έργου του Πλάτωνα, όπως ακριβώς ορισμένοι Έλληνες γνώριζαν τη Μαχαπαράτα¹⁶. Ως συνέπεια αυτών των επαφών, η διάταξη του ινδικού δράματος ενδέχεται να έχει εμπνευστεί από ελληνικά έργα, ενώ

η ιατρική και η αστρολογία επηρεάστηκαν και οι δύο από αυτή την ανταλλαγή¹⁷.

Ωστόσο, η μεγαλύτερη επίδραση στις καλλιτεχνικές φόρμες ήρθε κατά τη ρωμαϊκή περίοδο, με την Παρθία ως μεσολαβητή στο βορρά, όταν το ύφος της γλυπτικής της Γκαντάρα άρχισε να χρησιμοποιεί δυτικές φόρμες. Μόνο σε αυτή την όψιμη περίοδο ο Βουδισμός, τον οποίο είχαν ασπαστεί οι εντόπιοι Έλληνες, χρησιμοποιήσε ανθρώπινες μορφές για να παραστήσει τον Βούδα, μιας και κατά την πρόιμη περίοδο αποφεύγονταν τέτοιες απεικονίσεις. Η προέλευση της μορφής του Βούδα στην Ινδία έχει γίνει αντικείμενο διχογνωμιών. Εκείνο που είναι βέβαιο είναι πως η πρόιμη βουδιστική τέχνη δεν περιείχε καμιά εικονική αναπαράσταση του ιδρυτή της· στην πραγματικότητα υπήρχε «μια βαθιά εδραιωμένη αποστροφή για την αναπαράσταση του Βούδα υπό ανθρώπινη μορφή»¹⁸. Η παρουσία του υποδηλώνεται από το δέντρο Μπο, τον Τροχό του Νόμου, τα ίχνη των ποδιών του, την ομπρέλα του ή από έναν άδειο θρόνο. Στην ελληνική ή ημι-ελληνική τέχνη της Γκαντάρα άρχισε να αναπαρίσταται υπό ανθρώπινη μορφή, και η ίδια επίδραση εισχώρησε και στην ινδική παράδοση της Μάτσουρα, που χρονολογείται συνήθως από την όψιμη καυσανική περίοδο, τον δεύτερο αιώνα μ.Χ. Οι φιγούρες Γκαντάρα θεωρείται συχνά ότι δημιουργήθηκαν τον πρώτο αιώνα π.Χ., αλλά κάποιοι εντόπιοι μελετητές αποπειράθηκαν να αποδώσουν την προτεραιότητα στην ινδική παράδοση. Ωστόσο, η παλαιότερη χρονολογία για τις ελληνικές φιγούρες φαίνεται επιβεβαιωμένη από παραστάσεις ενός αγαλματιδίου του Βούδα σε νόμισμα του Μωές (περ. 80 με 58 π.Χ.).

Η υιοθέτηση αυτών των παραστατικών μορφών μπορεί να ήταν αποτέλεσμα της διάδοσης της Μπάκτι, όχι μόνο στον Ινδουισμό (όπως για παράδειγμα στην Μπαγκαβάτ Γκιτά), αλλά και στον Βουδισμό. Μπάκτι είναι η «περιπαθής αυτοεξάλειψη μέσα σε μια θεότητα, η οποία σε αντάλλαγμα απονέμει χάρη»¹⁹, και ενσωματώθηκε στην προσωπική λατρεία του Βισνού-Κρίσνα ως ενός καθολικού θεού, καθώς και στη λατρεία του προσώπου του Βούδα, που συνιστά έναν από τους παράγοντες οι οποίοι οδήγησαν στον θείο Βούδα της Μαχαγιάνα, του «Μεγάλου Οχήματος». Υπό την πίεση αυτών των παραγόντων είναι πιθανό οι Βουδιστές να υιοθέτησαν τον τύπο του Έλληνα Απόλλωνα στα γλυπτά τους κατά το πρώτο ήμισυ του πρώτου αιώνα, γεγονός που οδήγησε στην ινδουιστική αντίδραση, η οποία έχει αποτυπωθεί στις φιγούρες της Μάτουρα.

Ο Έλληνας (Γιαβάνα) βασιλιάς Μένανδρος, ο οποίος βασίλευσε στα μέσα του δεύτερου π.Χ. αιώνα, κυβέρνησε μιαν αυτοκρατορία η οποία εκτεινόταν από τη Μάτουρα στην ανατολή μέχρι το Μπρόαχ ή Μπαρούχ στο Γκουτζαράτ στα δυτικά. Η φήμη του ήταν μεγάλη και έγινε το αντικείμενο της *Μιλνταπάνα*, ή *Ερωτήσεων του Μιλίντα*, που βρίσκονται σε ένα κείμενο Πάλι, όπου ο μονάρχης εισέρχεται σε διάλογο

μ' έναν βουδιστή σοφό, τον Ναγκασένα. Η μορφή ακολουθεί κλασικά πρότυπα και το έργο έχει μεταφραστεί στα κινεζικά ήδη τον τέταρτο αιώνα.

Ο Βουδισμός επηρέασε και άλλους ηγεμόνες. Ο μεγάλος κατακτητής, ο Ασόκα, άφησε μια επιγραφή στο Καναχάρ (Αφγανιστάν), αποτελούμενη από παράλληλα ελληνικά και αραμαϊκά κείμενα, η οποία κατέγραφε την αποχή του από τη βρώση ζωντανών πλασμάτων ως τρόπο βελτίωσης της ποιότητας της ζωής. Τον τρίτο αιώνα π.Χ. ο Βουδισμός είχε κάποια επίδραση σε ορισμένους ελληνόφωνους, όπως και εκείνοι με τη σειρά τους επηρέασαν τον βουδιστικό καλλιτεχνικό ύφος²⁰. Κατά πόσο ο Βουδισμός έπαιξε κάποιο ρόλο στην ανάπτυξη της νεοπλατωνικής αποχής από την κρεοφαγία του Πορφύριου ή των μοναστικών συστημάτων του Χριστιανισμού αποτελεί αντικείμενο εικασιών²¹. Στις κοινωνίες πριν από την εποχή του χαλκού, όπως έχω υποστηρίξει, η τροφική αποχή δεν απαιτούσε κάποιο συγκεκριμένο σημείο προελεύσεως· υπήρχε ως θεωρητική δυνατότητα εξαιτίας της γνωστικής ανακολουθίας που ενυπάρχει στο να χύνει κανείς αίμα ζώων αλλά όχι ανθρώπων²². Πάντως χρειάστηκε συγκεκριμένο ερέθισμα ώστε αυτή η δυνατότητα να πάρει μια ορισμένη μορφή και όχι άλλη, και σ' αυτό το πεδίο όπως και σε άλλα, ίσως οι γραμμές επικοινωνίας ανάμεσα στον ελληνικό και στον ινδικό κόσμο να παρείχαν αυτό ακριβώς το ερέθισμα.

Η Ανατολή ήταν γνωστή στους Έλληνες όχι μόνο από τις κατακτήσεις αλλά και από το εμπόριο, και αυτό ήταν αμοιβαίο μεταξύ σχεδόν ίσων εταίρων²³. Εκτός από τον ηπειρωτικό δρόμο της ενδοχώρας υπήρχε και η θαλάσσια επικοινωνία στον Ινδικό Ωκεανό, η οποία υφίστατο ήδη από την εποχή της Μεσοποταμίας και της Χαράπα και συνεχιζόταν με τη μορφή τοπικών περιπλόων²⁴. Σύμφωνα με μια μάλλον μυθική ιστορία, γύρω στο 120 π.Χ. Αιγύπτιοι φρουροί στην Ερυθρά Θάλασσα βρήκαν έναν εξαντλημένο Ινδό σε ένα πλοίο που είχε παρασυρθεί από τα ρεύματα. Του έμαθαν ελληνικά και αυτός τότε προσφέρθηκε να ηγηθεί μιας αποστολής ως την ινδική ακτή²⁵. Αιγυπτιακά πλοία έκαναν το ταξίδι ως την Ινδία παραπλέοντας τις ακτές, όμως γύρω στο 15 π.Χ. είχαν πιθανότατα ανακαλύψει πώς να χρησιμοποιούν τους μουσώνες ώστε να τους φέρνουν απευθείας από την Ερυθρά Θάλασσα στο νότιο άκρο της Ινδίας²⁶. Ο αμεσότερος αυτός δρόμος άνοιξε υπό την επίδραση της ρωμαϊκής κατάκτησης της Ινδίας και τη συνακόλουθη αναζήτηση πολυτελών ειδών από την Ανατολή. Από την αρχή και μέχρι τα μέσα του τρίτου αιώνα μ.Χ. «ρωμαϊκά» πλοία (στην πραγματικότητα ελληνο-αιγυπτιακά) έπλεαν για τα λιμάνια ολόκληρης της Ινδίας, και ίσως μέχρι και την Ινδοκίνα και την Κίνα. Ένας Έλληνας, ο Εύδοξος, είχε ήδη κάνει δύο φορές το ταξίδι στον δεύτερο π.Χ. αιώνα για λογαριασμό του Πτολεμαίου βασιλιά της Αιγύπτου, κι επέστρεψε με μπαχαρικά και κοσμήματα. Νωρίτερα το εμπόριο γινόταν με μεσάζοντες, αλλά ο Εύδοξος αποκατέστησε άμεσες επαφές, οι οποίες απλώς αναπτύχθηκαν σε μεγάλη

κλίμακα την εποχή του Αυγούστου. Θεωρώντας εφικτό τον περίπλοο τη Αφρικής, κατευθύνθηκε νότια προς την ατλαντική ακτή με γιατρούς, χειροτέχνες και κορίτσια του καμπαρέ για τους Ινδούς πρίγκιπες. Παρότι αυτή η διαδρομή αποδείχτηκε ατυχής, η άλλη έγινε σύντομα δημοφιλής στους ναυτικούς της Μεσογείου, οι οποίοι ταξίδευαν ως τις εκβολές του Ινδού καθώς και σε πιο νότια λιμάνια για πιπέρι²⁷. Ινδοί και Έλληνες έμποροι ανέπτυξαν δοσοληψίες στα νοτιοδυτικά. Κάτω στην ακτή του Μαλαμπάρ έπαιρναν χρυσάφι και βαμβακερά υφάσματα, ελεφαντόδοντο και καλλυντικά, δίνοντας σε αντάλλαγμα γυναίκες, μέταλλα, ρούχα, κρασί, χρυσό και ασήμι. Έμποροι της Μεσογείου εγκαταστάθηκαν σε ινδικά λιμάνια. Τοπικοί ηγεμόνες ίσως να είχαν χρησιμοποιήσει «Έλληνες» σωματοφύλακες, και υπήρχε επίσης ζήτηση για «Έλληνες» μηχανικούς²⁸. Ορισμένοι ναυτικοί ανέβηκαν την ανατολική ακτή ως το Γάγγη ενώ ελάχιστοι επισκέφθηκαν την Άνω Ανατολή. Στις αρχές του δεύτερου αιώνα μ.Χ. κάποιος ταξιδιώτης έπλευσε μέχρι τις ακτές της Ινδοκίνας, ίσως και μακρύτερα. Οι Ρωμαίοι άφησαν πολλά σημάδια του εμπορίου τους σε ολόκληρη την ινδική υποήπειρο. Οι ανασκαφές στο Αρικαμέντου, Ποντισερού, νοτιοανατολικά, έφεραν στο φως δοχεία του κρασιού (αμφορείς) και τα επιχρισμένα με κόκκινη βαφή «αρορητινά» αγγεία, ενώ ευρήματα παρόμοιων αντικειμένων έχουν βρεθεί σε ολόκληρη την Ινδία. Στο Γκουτζαράτ, βορειοδυτικά, μαρτυρίες μας παρέχουν υπολείμματα δοχείων κρασιού (από την Αζότα, το Ντεβνιμόρι), μια χάλκινη φιγούρα του Άτλαντα (τοπικής κατασκευής) και θραύσματα των κόκκινων επιχρισμένων αγγείων, τα οποία έχουν έρθει στο φως σε σπίτια και ακόμα και σε βουδιστικά μοναστήρια (από τη στούπα του Ντεβνιμόρι)²⁹. Η επιρροή έγινε αισθητή επίσης μέσα από τις αρχιτεκτονικές καινοτομίες και τη χρήση φύλλων ακάνθου ως διακοσμητικού θέματος. Πολλές πληροφορίες σε σχέση με την Ανατολή έφταναν στη Ρώμη, όπως βλέπουμε από τα εκτεταμένα γραπτά του Πλινίου του Πρεσβύτερου.

Ακόμη και στον ινδικό Νότο γίνεται φανερό από διάφορα πρώιμα κείμενα η εξοικείωση με ελληνιστικές ιδέες για την ιατρική και τα ωροσκοπία. Την ίδια στιγμή, προς την αντίθετη κατεύθυνση υπήρχε παράδοση βουδιστικών αποστολών οι οποίες στέλονταν με σκοπό να προσηλυτίσουν τις Γιαβάνα (δυτικές) χώρες, όπως ακριβώς και οι χριστιανικές ιεραποστολές, οι οποίες έφτασαν για πρώτη φορά στην Ινδία περίπου την ίδια εποχή που έφτασαν και στη δυτική Ευρώπη. Αναθηματικές επιγραφές από το οροπέδιο του Ντεκάν αναφέρουν και την ύπαρξη κάποιων δυτικών Βουδιστών³⁰. Η λατρεία της Ίσιδας είχε άραγε επίδραση στην Ινδία³¹;

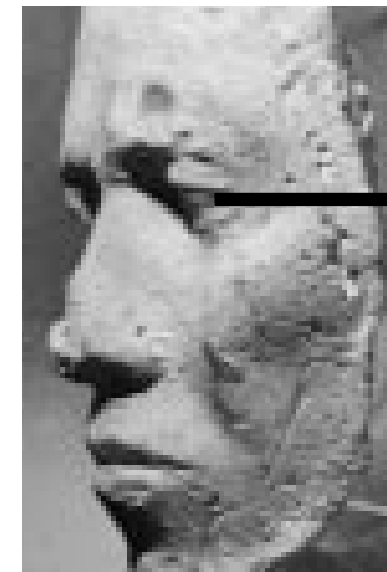
Οι εκτενέστερες πληροφορίες που έχουμε σχετικά με τους θαλάσσιους δρόμους προέρχονται από το πασίγνωστο ελληνικό έργο, *Ο Περίπλους της Ερυθράς Θαλάσσης*, γραμμένο μεταξύ 40-70 μ.Χ. Τα ινδικά και σιγγαλικά σκάφη ταξίδευαν στους ίδιους θαλάσσιους δρόμους με τους δυτικούς και τον

δεύτερο μ.Χ. αιώνα η ινδική εξάπλωση στην Ιάβα, τη Σουμάτρα και την Καμπότζη βρισκόταν στο αποκορύφωμά της: μια εξάπλωση που θα μπορούσε κάλλιστα να είχε οδηγήσει σε παρακμή των ταξιδιών προς τη Δύση. Η Ανατολή είχε γίνει ένας σημαντικότερος προορισμός. Με την έναρξη της χριστιανικής εποχής η ινδική επιρροή άρχισε να γίνεται αισθητή στα ανατολικά της ινδοκινεζικής χερσονήσου, εποχή κατά την οποία έφταναν αγαθά του ρωμαιο-ινδικού εμπορίου στη Μπούρμα, στην Ιάβα, στην Ταϊλάνδη και στο δέλτα του Μεκόνγκ³². Από τον τρίτο αιώνα π.Χ. είχαν εδραιωθεί σχέσεις με την Κίνα: παρότι ο *Περίπλους* μαρτυρεί την ύπαρξη κινεζικών αγαθών σε ινδικά λιμάνια, μερικά έφταναν από ενδιάμεσους σταθμούς της ενδοχώρας. Την ίδια εποχή κινεζικά αγαθά εισάγονταν επίσης ως την κοιλάδα του Γάγγη δια θαλάσσης³³. Αυτή την περίοδο, αρκετοί Ινδοί είχαν ήδη εγκατασταθεί στη χερσόνησο της Ινδοκίνας φέρνοντας κατ' αρχάς τον Ινδουισμό. Ο Βουδισμός έφτασε στις αρχές του έκτου αιώνα μ.Χ., πιθανόν ένα και πλέον αιώνα αργότερα, μέσω ταξιδιωτών με προορισμό την Κίνα, με την οποία επρόκειτο να αναπτύξουν στενές σχέσεις μέσα από το λιμάνι της Καντώνας (Γκουάνγκζ-Χου) από τον έβδομο αιώνα. Μόνο μετά τον τρίτο αιώνα οι Κινέζοι αποπειράθηκαν μακρινά ταξίδια, τα οποία έφτασαν στο ζενίθ τους τον δέκατο τρίτο αιώνα. Έφτασαν μέχρι το Πενάνγκ στη Μαλαισία γύρω στο 350 μ.Χ., στη Σρι Λάνκα προς το τέλος του αιώνα και πιθανότατα μέχρι τις εκβολές του Ευφράτη και το Άντεν τον επόμενο αιώνα. Οι επαφές αυτές συνεχίστηκαν έως περίπου το 900, μετά την ακμή της ισλαμοαραβικής ναυσιπλοΐας. Η πρώτη μουσουλμανική πρεσβεία έφτασε στην Κίνα το 651 και έναν αιώνα αργότερα, το 758, η παρουσία τους εκεί ήταν αρκετά ισχυρή ώστε να κάψουν και να ληλητήσουν την Καντώνα. Τον επόμενο αιώνα ίδρυσαν «βιοτεχνίες» σε ορισμένες περιοχές του Γκουάν-Ντονγκ, όπου είχαν προηγηθεί Σύριοι και Ελληνοαιγύπτιοι ήδη από τον τρίτο αιώνα. Άμεση επαφή με την Κίνα από τους δρόμους της ενδοχώρας δεν υπήρχε μετά την ελληνική περίοδο, και τα πρώτα καραβάνια από την Κίνα ως το Ιράν άρχισαν να φτάνουν μόνο το 106 π.Χ. σαν συνέπεια των αποστολών του πρέσβη Τσανγκ-Κιεν. Εντούτοις τα αγαθά κυκλοφορούσαν ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση χάρη σε μια σειρά μεσαζόντων³⁴. Το κινεζικό μετάξι εισαγόταν στη Ρώμη από την Ινδία³⁵. Η διάνοιξη ενός άμεσου δρόμου έγινε χάρη στο εμπόριο του μεταξιού ανάμεσα στη Δύση και την Ανατολή. Την εποχή του Ιουλίου Καίσαρα και του Αυγούστου, οι Κινέζοι ονομάζονταν *Seres*, μεταξοπαραγωγοί. Προηγουμένως το μετάξι της Δύσης προερχόταν κυρίως από τον άγριο μεταξοκώληκα της δυτικής Ασίας. Άλλα αγαθά ταξίδευαν προς τα ανατολικά. Όταν ο Τσανγκ-Κιεν επέστρεψε στην Κίνα, έφερε μαζί του συλλογές από παράξενα φυτά, μεταξύ των οποίων το ρόδι, το ήμερο τριφύλλι και το αμπέλι³⁶. Εισαγωγές εκείνης της περιόδου ήταν το μεγάλο πολεμικό άλογο, ο καταφράκτης και οι ελλη-

νικές επιρροές στην τέχνη της δυναστείας των Χαν, ενώ σε αντάλλαγμα εξαγόταν μετάξι, γουναρικά και υψηλής ποιότητας σίδηρος, κανέλα και ραβέντι³⁷. Από τη Μεσόγειο και πάλι προέρχονταν γυαλικά, κάποια είδη μάλλινων και λινών υφασμάτων: πάνω απ' όλα όμως οι πληρωμές έπρεπε να γίνονται σε ράβδους χρυσού ή αργύρου ή σε σκληρά νομίσματα, η αξία των οποίων αντιστοιχούσε κατα τις εκτιμήσεις σε ένα εκατομμύριο στερλίνες (σε αξία του 1954) το χρόνο. Το άμεσο εμπόριο του μεταξιού συνεχίστηκε για έναν ή δύο αιώνες ακόμα, παρέχοντας ένα δεσμό ανάμεσα στη Μεσόγειο και την Άπω Ανατολή. Ωστόσο, και όταν ακόμη διακόπηκε το εμπόριο των καραβανιών, προκαλώντας έλλειψη μεταξιού στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία, από το 166 μ.Χ. άρχισαν θαλάσσιες επαφές από το νότιο με την Αυλή των Χαν. Επί βασιλείας του Μάρκου Αυρηλίου κατέφθασε μια πρεσβεία (που δεν ήταν βέβαια τίποτα περισσότερο από μια ιδιωτική εμπορική επιχείρηση), χρησιμοποιώντας ένα δρόμο έως το Βιετνάμ (Τζιχ-Ναν) και από κει δια θαλάσσης. Το εμπόριο μεταξύ Δύσης και Ανατολής αποτελούσε πλέον θεσμό.

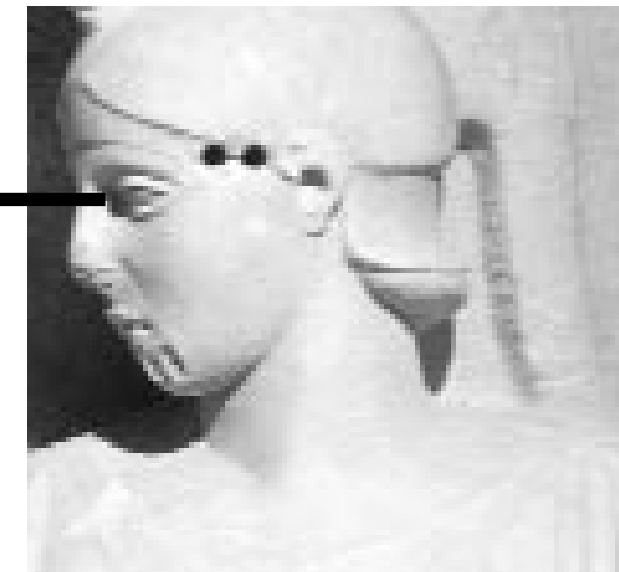
Ακολουθώντας την ελληνική εξάπλωση στην Ανατολή και την εγκατάσταση των Ελλήνων της Βακτριανής στην Ινδία μετά τη διάλυση της αυτοκρατορίας του Ασόκα, η ινδο-ελληνική κουλτούρα διαπότισε την κεντρική Ασία. Με την εγκατάσταση ενωτικής κυβέρνησης στην Κίνα τον τρίτο αιώνα π.Χ., εγκαινιάστηκε σειρά προσπαθειών για να διασφαλιστούν τα δυτικά σύνορα που βρίσκονταν τότε υπό τον έλεγχο των Ούννων. Το 138 π.Χ., όταν ο Τσανγκ-Κιεν απεστάλη στο βουδιστικό βασίλειο της Βακτριανής (Μπαλκχ), βρήκε μπαμπού και υφαντά από τη νοτιοδυτική Κίνα να πουλιούνται στην τοπική αγορά, πράγμα που δείχνει ότι ο δρόμος του μεταξιού προς την Ινδία πρέπει ήδη να υπήρχε. Όταν το ανέφερε αυτό στον Αυτοκράτορα, έγιναν προσπάθειες να ανοίξουν και να διασφαλιστούν οι δρόμοι προς τη Δύση. Έμποροι και μισθοφόροι κατέφθαναν απ' όλες τις κατευθύνσεις και αυτή η περίοδος είδε την έλευση του Βουδισμού στην κινεζική αυλή, πιθανότατα γύρω στο 65 μ.Χ. Οι δρόμοι προς την Ινδία διέσχιζαν το βόρειο και το νότιο μέρος της ερήμου Ταρίμ και συναντιούνταν πάνω στην κινεζική μεθόριο στη «Νεφριτένια Πύλη», κοντά στην οποία βρίσκονταν τα μεταγενέστερα σπήλαια του Ντουν-Χουάνγκ, ένα από τα μεγάλα κέντρα της βουδιστικής μάθησης. Τα σπήλαια αυτά, που εκσκάφθηκαν ανάμεσα στον πέμπτο και έκτο αιώνα, έγιναν ο τόπος συνάντησης των Βουδιστών λογίων, επίκεντρο της βουδιστικής τέχνης και θησαυροφυλάκιο αναρίθμητων κειμένων, καθώς και κέντρο μετάφρασής τους στα κινεζικά. Αυτές οι επαφές ανάμεσα στην Ινδία και την Κίνα δεν βασίστηκαν αποκλειστικά στους μισθοφόρους. Στα χρόνια της δυναστείας Ταγκ (618 μ.χ.), χιλιάδες Ινδοί ήταν εγκατεστημένοι στα μητροπολιτικά κέντρα³⁸. Παρότι προκάλεσαν την αντίδραση των λογίων, η επιθυμία να διατηρήσουν τους δεσμούς τους με την κεντρική Ασία τους ώθησε να πατρυνά-

ρουν το Βουδισμό. Οι Βουδιστές διδάσκαλοι γνώριζαν κάτι παραπάνω από το θρησκευτικό κανόνα με τη στενή έννοια. Ο Μποντισούκι από τη νότιο Ινδία είχε αρχικά εκπαιδευτεί σε βραχμανική σχολή, όπου μελέτησε φιλοσοφία καθώς και επιστήμες όπως τη Σάνκνυα, τη φωνολογία, την αστρολογία, τα μαθηματικά και την ιατρική. Μεταστράφηκε αργότερα προς το Βουδισμό, δέχθηκε πρόσκληση από την Κίνα το 692 μ.Χ. και έφθασε εκεί δια θαλάσσης τον επόμενο χρόνο. Εγκαταστάθηκε εντέλει στην αυλή του Τσανγκ-Αν όπου ο αυτοκράτορας τον βοήθησε να συγκροτήσει μια μονάδα όπου μεταφράστηκαν πενήντα τρεις τόμοι του κανόνα. Η έλευση βουδιστών διδασκάλων από την κεντρική Ασία και την Ινδία ενθάρρυνε την αντίστροφη ροή Κινέζων προσκυνη-

τών προς την Ινδία, σε αναζήτηση περισσότερης γνώσης, οι οποίοι επέστρεφαν με διάφορων ειδών κείμενα. Ήδη τον τρίτο αιώνα μια ομάδα κινέζων μοναχών έφτασε σε αυτή τη χώρα μέσω Γιουνάν-Βιρμανίας, δρόμος ο οποίος από νωρίς απέκτησε μεγάλη σημασία. Το τέλος του τέταρτου αιώνα είδε το δεκαπεντάχρονο ταξίδι του Φα-Χέιν, ο οποίος ξεκίνησε από το δρόμο της ερήμου, επέστρεψε δια θαλάσσης, μέσω Σρι Λάνκα και Ιάβας και αποβιβάστηκε τελικά στο Σα-Τουγκ. Οι επαφές αυτές έφεραν το ροδάκινο και το αγλάδι, το κιννάβαρι και το κινέζικο μετάξι στην Ινδία, ενώ μερικοί από τους επισκέπτες έδειξαν ενδιαφέρον για τα μαθηματικά, την αστρονομία και την ιατρική της χώρας αυτής παράλληλα με τη θρησκεία της³⁹. Επαφές αναπτύχθηκαν ανάμεσα στην Άπω Ανατολή και τη Δύση. Μέσω του θαλάσσιου δρόμου οι Άραβες εγκαταστάθηκαν σταθερά στην Καντώνα από τα μέσα του ογδόου αιώνα και έκαναν πολλά ταξίδια στην Κίνα μέσα στα επόμενα 200 χρόνια. Από τον ένατο αιώνα Εβραίοι έμποροι, γνωστοί ως Ραντχανίτες, ταξίδευαν κανονικά από την Κίνα μέχρι την Ισπανία, δια Ξηράς και δια θαλάσσης, φέρνοντας πίσω αρώματα, μπαχαρικά, φαρμακευτικά βότανα, και ίσως πορσελάνη και άλλες κινεζικές εφευρέσεις, με αντάλλαγμα σπαθιά,

σκλάβους και υφάσματα μπροκάρ. Ένα άλλο κέντρο του Ιουδαϊσμού ήταν το βασίλειο των Χαζάρων βορείως της Μαύρης Θάλασσας, πολλοί από τους Τούρκους κατοίκους του οποίου προσηλυτίστηκαν γύρω στο 740 όταν έγινε σημαντική περιοχή για την ανταλλαγή αγαθών και πληροφοριών με την Άπω Ανατολή. Στις αρχές του δωδέκατου αιώνα μια ιουδαϊκή κοινότητα εγκαταστάθηκε στο Χαϊφένγκ. Νεοτοριανοί χριστιανοί εγκαταστάθηκαν επίσης στην Κίνα, καθώς και Ζωροαστριστες διωκόμενοι από τους Μουσουλμάνους. Μπορούσε να βρει κανείς εκπροσώπους όλων των θρησκειών και πολλών εθνών σε αυτή τη χώρα, τους οποίους προσείλκυσε ο πλούτος της, η βιοτεχνία και η φιλοξενία της. Μαζί με αυτούς τους μετανάστες, εμπόρους και πρόσφυγες

ήρθαν ιδέες, τεχνικές και υλικά από άλλες χώρες, έτσι ώστε η αυτοκρατορία δεν ήταν ποτέ ολοκληρωτικά απομονωμένη από τον εξωτερικό κόσμο. Παρομοίως, ιδέες και αγαθά εξαγόταν διαρκώς στη Δύση, γεγονός που οδήγησε στη μεγάλη έκρηξη του εμπορίου η οποία επακολούθησε της εισόδου των Ευρωπαίων στον θαλάσσιο δρόμο με τις αρχές του δεκάτου έκτου αιώνα. Αυτοί ήταν οι σπουδαιότεροι σύνδεσμοι που κατέστησαν δυνατή την ανταλλαγή αγαθών και ιδεών ανάμεσα στην Ανατολή και τη Δύση, διότι ποτέ δεν υπήρξαν σε τέτοια απομόνωση μεταξύ τους όπως υπονοούν οι κατηγορικοί διαχωρισμοί μεταξύ των περιοχών αυτών, το οποίο αποτέλεσε το έμβλημα τόσων σύγχρονων κοινωνικών και ιστορικών θεωριών και αναζητήσεων.

*Μετάφραση από τα αγγλικά
Τίνα Χάρη, Φώτης Τετζάκης*

Το κείμενο αυτό αποτελεί μετάφραση του αυτοτελούς παραρτήματος «Early links between East and West» του βιβλίου του Jack Goody, *The East in the West*, Cambridge University Press 1996, σ. 250-262.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Needham, J. 1954 *Science and Civilisation in China*. vol. I *Introductory Orientations*. Cambridge, σ. 213.
2. Needham, 1954, σ. 159. Βλ. επίσης Laufer, B. 1919 *Sino - Iranica: Chinese Contributions to the History of Civilization in Ancient Iran with Special Reference to the History of Cultivated Plants and Products*. Field Museum of Natural History, publication 201, Anthropological Series XV: 185-597. Chicago, σχετικά με τη διάδοση του «άρματος-πουλιού».
3. Στην πρώιμη ελληνική φιλολογία, το όνομα Ασία φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε για πρώτη φορά για την κεντρική περιοχή των ακτών του Αιγαίου, η οποία βρισκόταν πιθανότατα υπό την επιρροή της ηγεμονίας Assuwa.
4. Snodgrass, A. 1972 *The Dark Age of Greece: an archaeological survey of the eleventh to the eighth centuries BC*. Edinburgh.
5. Cook, J. M. 1962 *The Greeks in Ionia and the East*. London, σ. 64. Σχετικά με τη μεγάλη σημασία της ανακάλυψης της πόρπης του Οφέλη, με αφιέρωση σε κάποιο θεό πιθανώς σε αρκαδική γραφή, βλ. Mossé, C. και Schnapp-Gourbeillon, A. 1990 *Précis d'histoire Grecque: du début du deuxième millénaire a la bataille d' Actium*. Paris, σ. 94.
6. Cook, 1962, σ. 75, 103. Παρ' όλο που οι Έλληνες ήταν εξοικειωμένοι με τα μεγάλα λίθινα ομοιώματα των Αιγυπτίων βασιλέων, ο Cook θεωρεί αμφίβολο αν θα στρέφονταν στη μνημειακή γλυπτική αν δεν είχε εμφανιστεί η μαμαρογλυπτική στο νησί της Νάξου τον έβδομο αιώνα.
7. Burkert, W. 1985 *Greek Religion: archaic and classical* (trans. J. Raffan). Oxford.
8. Ο Ιπποκράτειος κώδικας συνέχισε να αναπτύσσεται στο ανατολικό Αιγαίο αυτή την εποχή, ιδιαίτερα στην Κνίδο και στην Κω.
9. T. Jacobsen, «Mesopotamian Religious Literature and Mythology», στην *Encyclopedia Britannica*, τόμ. XI, σ. 1007-12.
10. Thapar, R. 1966 *A History of India*. Harmondsworth, Middlesex, σ. 59.
11. Bernard, P. 1982 «An ancient Greek city in central Asia». *Scientific American*: 246: 126-135.
12. Tarn, W.W. 1938 *The Greeks in Bactria and India*. Cambridge, σ. 411.
13. Είμαι βαθύτατα υπόχρεος στην καθ. Roxana Waterson, του Τμήματος Κοινωνιολογίας του Εθνικού Πανεπιστημίου της Σιγκαπούρης, για το ακόλουθο σχόλιο: «Ο δεσμός με τον Αλέξανδρο φαίνεται πως είναι ένα ειδικά μουσουλμανικό φαινόμενο, που πηγάζει από τη μουσουλμανική λαϊκή παράδοση. Ο Αλέξανδρος παρουσιάζεται μαζί με τον βασιλιά Σολομώντα ως οι δύο μεγάλοι βασιλιάδες τους οποίους δημιούργησε ο Αλλάχ. Στη νοτιοανατολική Ασία είναι γνωστός ως Ισκαντάρ (συνχά με την προσθήκη του αραβικού επιθέτου Δου-λ-Καρναίν, ο «δικέφατος», που έχει σχέση με τον τρόπο με τον οποίο αναπαρίσταντο στα νομίσματά του). Αναφέρεται ιδιαίτερα στο *Σετζάρα Μελάγιον* ως προπομπός των Μαλαισιών ηγεμόνων. Οι ηγεμόνες των βασιλείων της Μαλαισίας, του Ακένεσε και του Μιναναγκαμπάου τον συμπεριέλαβαν στις γενεαλογίες τους: ο τελευταίος μάλιστα (1811, σ. 341), όπου ο Σουλτάνος του Ρουμ (Κωνσταντινούπολη) παρουσιάζεται ως ο μεγαλύτερος αδελφός, ο Σουλτάνος της Κίνας ως ο δεύτερος αδελφός και ο Σουλτάνος του Μιναναγκαμπάου ως ο νεώτερος αδελφός. Ο θρύλος λέει ότι ο Ισκαντάρ παντρεύτηκε τη θυγατέρα του βασιλιά του Ρουμ και είχε τρεις γιους, σε καθέναν από τους οποίους έδωσε ένα στέμμα και του είπε να πάει και να βρει ένα δικό του βασίλειο για να διοικήσει. Στα στενά της Σιγκαπούρης, όλοι προσπάθησαν μάταια να φορέσουν το στέμμα, μέχρι που αυτό έπεσε στη θάλασσα· τότε χωρίστηκαν και εγκαταστάθηκαν στο Ρομ, στην Κίνα και στη δυτική Σουμάτρα. Ο ηγεμόνας του Άκε στις αρχές του δέκατου έβδομου αιώνα αυτοτιτλοφορήθηκε (ή έγινε αργότερα γνωστός) ως «Νέος Αλέξανδρος» (Ισκαντάρ Μούντα), όπως ακριβώς ορισμένοι Ινδοί ηγεμόνες από τον δέκατο έβδομο αιώνα διεκδίκησαν τον τίτλο «Δεύτερος Αλέξανδρος» (βλ. Lombard, 1967)». Αναφορές: Marsden, W., *The History of Sumatra* (1811), επανέκδ. OUP, σ. 337-42· Winstedt, R., *The Malays: A Cultural History* (1965), σ. 2, 36, 70, 145·
- Josselin de Jong, «Who's Who in the Malay Annals», *Journal of the Malay Branch of the Royal Asiatic Society* (1961), 34/2· Winstedt, R., δύο άρθρα στο *JMBRAS*, τ. 16/2 (1938), και τ. 18/2 (1940). Lombard, D., *Le Sultanat d'Atjeh au temps d' Iskandar Muda*, 1607-1636, (1967), Paris, Ecole Française d' Extrême-Orient, σ. 169-71, 226.
14. Tarn, 1938, σ. 61.
15. Tarn, 1938, σ. 57.
16. Tarn, 1938, σ. 378 κ.ε.
17. Cook, 1962, σ. 166.
18. Tarn, 1938, σ. 396.
19. C. Eliot, *Hinduism and Buddhism II* (London, 1921), σ. 180.
20. Βλ. Thapar, R. 1992b *Patronage and community*. In B. S. Miller (ed) *The Powers of Art: Patronage in Indian culture*. Delhi, σ. 26, για κάποια παραδείγματα του «δρόμου που ακολούθησαν οι Γιαβάνα στις ινδικές θρησκείες».
21. Βλ. όμως Grant, R. M. 1971 «Early Alexandrian Christianity». *Church History* 40:133-144.
22. Sacrifice among the LoDagaa and elsewhere: a comparative comment on implicit questions and explicit rejections. *Systèmes de pensée en Afrique noire: le sacrifice IV*. Cahier 5. Ivry: Centre national de recherche scientifique.
23. Το καλύτερο πρώιμο παράδειγμά μας είναι ο Μεγασθένης, ο Σελευκίδης πρέσβυς στον Τσαντραγκούπτα Μαουρία ανάμεσα στο 302 και το 288 π.Χ.
24. Σχετικά με «τοπικούς περίπλους» των μεταγενέστερων εποχών, βλ. Thapar, R. 1992a «Black gold: South Asia and the Roman maritime trade». *South Asia* 15(2), σ. 3.
25. O Thapar (1992a) αναφέρει περιπτώσεις Ινδών στην Αίγυπτο.
26. Έτσι τουλάχιστον υποτίθεται, αλλά μήπως η Ανατολή το ανακάλυψε αυτό πριν από τη Δύση;
27. «Από τη Μεσόγειο» επειδή είναι πραγματικά δύσκολο να διακρίνει κανείς τις εθνικότητες από την εποχή του Αυγούστου και μετά. Ιταλοί, ακόμη και Καρχηδόνιοι έμποροι έπαιρναν μέρος στο εμπόριο με την Ινδία (Casson, L. 1989 *The Periplus Maris Erythraei: text with introduction, translation and commentary*. Princeton, NJ, σ. 31-4· Tchernia, A. 1992 «The dromadaire des Peticii et le commerce oriental». *Mélanges de l' Ecole Française de Rome. Antiquité* 104: 293-301).
28. Οι φρουρές του Καβεριπατινάμ πρέπει να ήταν για τους ξένους συνοικισμούς του εμπορικού λιμανιού και όχι για πρόγρητες. Σε τέτοια λιμάνια πρέπει να μιλούσαν αρκετές γλώσσες.
29. Βλ. επίσης Thapar, 1992a.
30. Thapar, 1992a, σ. 21.
31. Βλ. R. Fynes, «Cultural transmission between Roman Egypt and Western India» (Διδ. διατρ., Οξφόρδη, 1991), παρ. από τον Thapar, 1992a, σ. 20.
32. Για τον ρόλο της Σρι Λάνκα στο ινδο-ρωμαϊκό εμπόριο, βλ. Romanis, F. de 1988 «Romanukharattha e Taprobane: sui rapporti Roma-Ceylon nel 1 sec. DC», *Helicon* 28: 5-58.
33. Bagchi, P.C. [1951] 1971 *India and China: a thousand years of cultural relations*. New York (2nd edn), σ. 17.
34. Tarn, 1938, σ. 87.
35. Casson, 1989, σ. 26.
36. Laufer, 1919.
37. Tarn, 1938, σ. 364.
38. Bagchi [1951] 1971, σ. 49.
39. Bagchi [1951] 1971, σ. 68.